

Kodolányi János szellemi szülőföldjén

Az Ormánságnak — mint tájegységnek — a század első évtizedeiben még ugyanolyan gazdag néprajzi jelentése, „tartalma” volt a Dunántúlon, mint a Sárköznek, az Őrségnek, a Göcsejnek. Baranya legdélibb tájegységéről van szó, arról a vidékről, amely — nagyjából — Sellyétől Siklósig húzódik a Dráva bal partján. Délről a folyó természetes határt alkot, de a Dráva mégsem szigorú elválasztó vonal: Trianon előtt az emberek rendszeresen átjártak rajta. Az Ormánság a szigorú etnográfiai körülhatárolás szerint mintegy negyvenöt települést foglalt magában, de az ormánsági „színek”, a helyi jellegzetességek — például a viselet, a szövésminták, a festett mennyezetű templomok — tágabb kisugárzásban, Baranya megye más részein, a Drávaszögben, sőt a Dráván túli magyar falvakban is föllelhetők voltak.

Viszonylagos természeti elzártságában a táj sokáig megőrizte népi-etnikai formáit. A falvakban — talán már a honfoglalókkal betelepült — ősmagyar lakosság élt, s az erdőkkel, mocsarakkal körülvett települések a tatárjárás és a török hódoltság pusztításait is szerencsésen átvészelték. A reformáció korában tüzes szavú prédikátorok — például az énekszerző és drámaíró *Sztárai Mihály* — jártak erre, s a lakosság az ellenreformáció térítő buzgalma ellenére is megőrizte protestáns hitét. A népelet, a gazdálkodás, a viselet, a nyelv, az építkezés számos olyan vonása volt itt megfigyelhető, amely e vidéket élesen megkülönböztette környezetétől. Az óriási mocsári tölgyek alatt disznókondák túrták a földet. A bővizű folyókban sok volt a hal. Télen a szövés-fonás divatja járta. A nők jellegzetes ruhadarabokat viseltek — például a fél lábszárig érő, gyolcs háziszőtesből varrt szoknyát, a biklát. Aki meghalt, annak sírja fölé fából faragott, a halott nemét, életkorát, családi állapotát kifejező ősi sírjelet,

kopjafát állítottak. Az építkezéshez is főként fát használtak: a nedves talajon nem ástak fundamentumot, hanem a ház falát fagerendákra, fatalpakra emelték; így készült a talpasház, amelyet görögök segítségével akár másik helyre is elvontathattak. A beszédben divatozott az ö-zés, az emberek sajátos hangzókat (diftongusokat, azaz kettős hangzókat), igeragokat, szavakat használtak. . .

Hosszan lehetne sorolni még azokat a népi jellegzetességeket, amelyeket az itt élő értelmiségiek, a máshonnet idekerült papok, tanítók hamar észrevettek, és a tájról szóló néprajzi tárgyú leírásokban megörökítették. A táj legavatottabb, legelszántabb, legalaposabb kutatója *Kiss Géza* kákicsi lelkész volt. Jóformán az utolsó pillanatban gyűjtötte össze, és *Fülep Lajos*, az akkor Zengővárkonyban élő tiszteletes, egyetemi tanár, műtörténész és filozófus biztatására — foglalta írásba ismereteit. Híres könyve, az *Ormánság* (így!) 1937-ben jelent meg. Ez már a Trianon utáni idő, a Dráva országhatárrá vált, déli irányban megszakadt a táj természetes kapcsolata környezetével; helyette északról, a megyeszékhely, Pécs felől az ipari civilizáció hatása éri, és csiszolja, faragja, bomlasztja a népi örökséget. Már korábban megépült a Dráva partján a Barcsot Sellyén át Siklóssal összekötő vasútvonal és a vasúttal párhuzamosan futó országút: a közlekedés egyre élénkebben kapcsolja be a tájat a megye és az ország vérkeringésébe.

Az Ormánság a két háború között az *egyke* révén válik ismertté, híressé, sőt hírhedtté. Az egykézés tüneteit, okait, következményeit sokan kutatták és különféleképpen értelmezték. A legelső könyvet a baranyai egykéről a statisztikus *Buday Lajos* — Babits Mihály rokona — írta. *Hulló magyarság* című könyvében szomorú képet rajzolt az ormánsági egykéről a vajszlói orvos, *Hidvégi János* is. *Kiss Géza* ke-

serúsége hozta Baranyába *Móricz Zsigmond*ot, aki tapasztalatait leleplező és sok sebet, sérelmet is okozó cikksorozatban tárta az ország elé. Az írók, a táj kutatói ormánsági egykérőül beszéltek, és közben az ország, az egész magyarság demográfiai jellegzetességévé vált a korfa elöregedése, a társadalmi reprodukció hiánya, a lélekszám fogyása, a népesség csökkenése.

Az ötvenes évek elején a déli műszaki határzár, a kulákká bélyegzett lakosság kitelepítése, az engedélyhez kötött beutazás egy időre megakasztotta az Ormánság fejlődését. Ez az idő csak a természetnek, a Dráva holtágaiban költő vagy megpihenő madárvilágnak kedvezett: az egész táj szinte egyetlen természetvédelmi területté vált. A határsáv-korlátozások megszűnése után nagy erővel indult meg az őslakosság elvándorlása, a falvak pusztulása. Az egyébként is alacsony lélekszámú települések népessége egyre fogyott; az elhagyott, üres házakba más tájak népei, főként cigányok költöztek. Az Ormánság ma már csak földrajzi—táji fogalom és nem etnikai—néprajzi jelentésű szó. (Neve tehát ott szerepel az ország térképén, de inkább geográfiai, mint etnográfiai, népi—emberi meghatározásként.) Az Ormánságnak gazdag múltja, tudományos és szépirodalma van, de ma már külön szín, helyi jellegzetességek nélkül olvad az ország gyorsan homogenizálódó életébe.

Ugyanakkor éppen ez az egybemosó, árnyalatokat, helyi színeket eltüntető folyamat ébreszti föl a mai emberben az érdeklődést a történelmi múlt, a régi életforma iránt. Az Ormánságot ma a kirándulók, az országjáró turisták, a természetbarátok, a lakótelepek szürkéségéből menekülő emberek keresik föl nagy számban. Néhány éve megnyílt Sellyén a Kiss Gézáról elnevezett ormánsági múzeum. Az ormánsági református templomok festett fakazettáit — a legszebbek Drávaiványiban és Kóróson láthatók — helyreállították, konserzálták. Újabbán — a kétévente megrendezett — ormánsági napok műsoraival külön föl hívják a figyelmet az Ormánság múltjára és mai életére. Vajszló mellett, a mogyorócskai csárdában hajdan betyárok, a drávai kompátkelőn érkező kereskedők, juhászok, vásároló népek mulattak; ma autós kirándulók pihennek meg és falatoznak.

*

Az Ormánság szívében, Selye és Harkány között csaknem a félúton fekszik Vajszló. Aki

Pécs felől autóval érkezik, ha elhagyja Páprádót, hosszú, egyenes útra fordul, és az út tengelyében, a két útmenti fasor között megjelenik a vajszlói — régen úgy mondták: vajszlai — református templom hegyes tornya. A kép az első házakig elkíséri az utast. A falu alaprajza a nagy T betűre emlékeztet. A Pécsről befutó út a T szára, a Sellye, illetve a Harkány felé vezető utak pedig a betű kiterjesztett karjai. Ezek a település legrégebbi utcái. Ma már persze Vajszlón más, belső utak is nyílnak.

Földrajzi helyzete, az utak találkozása korán virágzó településsé, vásáros helyé tette Vajszlót. A honfoglaló és államalapító magyarság itt is, mint az országban annyi helyen, valószínűleg szláv lakosságot talált. Erre utal *Kiss Lajos* munkája, a *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Eszerint a település neve, mely 13. és 14. századi átíratos oklevelekben Woyzlou alakban fordul elő, „puszta személynévből keletkezett magyar névadással”; viszont a névadás alapjául szolgáló személynév — mely 1263-ban Vozizlou alakban szerepel — szláv eredetű. A területen nem folytak még nagyobb szabású régészeti kutatások; sok emléket valószínűleg nem is találnának, hiszen a mocsaras, fában gazdag, de kőben szegény vidéken a középkorban nem emeltek maradandó épületeket. Csak a temetők földjéből előkerült csontok, a hajdani sírok mutatják az élet folytonosságát, megszakítatlan rendjét.

A falu két kiemelkedő épülete, a református és a katolikus templom (valamint a nemrég lebontott, egykor a falu közepén állt fogadó) a 18. századi barokk építkezés eredménye. Ekkor emelheték régi, talán középkori alapokra a Harkány felé vezető út mellett azt az uradalmi-gazdasági eredetű épületet is, amely a századfordulón a vajszlói erdőgazdaság tulajdonában állt. Az épületnek akkora padlása van, hogy jóformán egy szénásszekér kényelmesen meg tudna fordulni a cseréptartó gerendák alatt. *Fényes Elek* műve, a *Magyarország geographiai szótára* a múlt század közepére jellemző helyzetet így örökítette meg: „Vaiszló, magyar mezőváros, Baranya vármegyében, a feje egy uradalomnak, mely hajdan a pécsi apácáké volt, most pedig a kegyes alapítványhoz tartozik. [Az alapítvány a szerzetesrendek feloszlatása után, II. József rendeletére jött létre.] Határa, melyet az Okorág vize nedvesít, róna és igen termékeny. Tágas erdejét az árvizek rongálják. Sertést igen sokat tenyészt, s a vajszlói sertésvásárok e vidéken igen nevezetesek. Lakja 1080 református, 200 római katoli-

kus, s mind a két felekezetnek helyben van temploma és papja. Utolsó postahivatal Pécs.”

★

1909 nyarán hatalmas bútorszállító kocsik állnak meg a vajszlói erdőgazdaság épülete előtt. A Kodolányi-család érkezik Pécsváradról, az észak-baranyai faluból, a Dráva menti, ormánsági faluba. A község közepén álló, utcára néző, hosszan elnyúló, több ablakos, magas tetejű barokk épületben van az erdőfőtanácsos sokszobás lakása és a kiterjedt Dráva menti erdőbirtokosság központi irodája.

Kodolányi Gyula erdőfőtanácsos két gyermekével, Jánossal és Ilonával, valamint második feleségével érkezik Vajszlóra. „Úgy érzem, ahogy Vajszlóra betettem a lábamat, megszűntem gyermek lenni — emlékezik vissza az író. — A gyermekkor ottmaradt Pécsváradon, a Zengővel, a Várral, a mesékkel, anyám emlékezetével. . . Vajszló hemzseg a különösnél különösebb szépségektől, de elrejtí őket, s csak azok előtt nyitja meg, akik benne élnek az ormánsági nép zárt, sajátosan édesbús költői, betegesen érzékeny, sötét halálösztöntől átlengett életében.”

János a pécsvárad négy elemi után még egy osztályt jár a vajszlói katolikus népiskolában, azután szülei a pécsi reálgimnáziumba íratják. Ettől kezdve csak a nyarakat és az iskolai vakációkat tölti a faluban, de innét, a falusi gyerekek közül választja „testvérbarátját”, *Simon Dezsőt*, itt ismeri meg a magyar népelet jellegzetességeit, a paraszti gazdálkodás formáit, az ormánsági családok rejtett, titokzatos, fojtott életét. Szivacsként fogadja magába az élményeket, a nyelvi izeket, kijár a mezőre, elcsatangol halászni, fürdeni a Feketevizre. „Dezső barátsága megnyitja előttem a többi fiú szívét. Különös, ezeréves családok utolsó hajtásaival kerülök szoros barátságba. És lassan-lassan megtudom azt is, mint jelent, hogy velünk szemben Banáék csak ketten vannak, az öregasszony meg köszvényes férje, s ha meghalnak, üres odúvá lesz a zsúptetős, régi ormánsági ház. Hogy Böbék Samu meg a felesége szótlanul üldögél vasárnap délutánonként a ház előtt, belebámul a semmibe, s mögötte ott ásit a kiháló ház rettenetes némasága. Megismerem Piókás szülét, a falu kenőasszonyát, vajakosát, orvosát, tudósát. Tanúja vagyok, amikor az egyik házból a fiatal leány fateknőben elvetélt embriót visz ki a szemétdombra. Megtudom, hogy egy környékbeli asszony, pocac-

Kodolányi János

maggal’ — maszlagos nadragulyával — megette öt éves fiát, egy másik ’véletlenül’ a megáradt Feketevizbe taszította hat éves gyermekét, egy harmadik kitétte a hideg tornágra csecsszopó leánykáját. Mindezt ott beszél meg előttem, s én mint sötét, feneketlen kútba, pillantok bele a sarkaiból kivetett ösztönök világába. Csak tényeket, eseményeket, kisebb-nagyobb, látszólag vidám jeleneteket látok, magyarázatukat, kapcsolatukat nem ismerem, de érzem, hogy nagy jelentőségű dolgok, s ezért szemmel-füllel falom őket.”

Kodolányi öt osztályt jár a pécsi reálgimnáziumban, majd az ötödik osztály kényszerű megismétlése után apja Székesfehérvárra viszi. Itt érettségizik a Tanácsköztársaság évében. Érettségi után a szerb-horvát-szlovén katonai megszállás alatt álló Ormánságba megy, átéli a rendszerváltás hónapjait, a határon túlról figyeli a forradalom és az ellenforradalom magyarországi eseményeit, *Csikesz Sándor*, a csányoszrói lelkész van rá nagy hatással, és innét ragadja el — szökteti meg — feleségét, az ormánsági parasztagazda lányát, *Csöszösi Matildot*.

Kodolányi első novellája, a *Sötétség* 1922-ben jelenik meg a Nyugatban. Innét számítja később írói pályáját.

Kodolányi gondolatilag és műfajilag ropant gazdag és változatos életművet alkotott. Novellákat, regényeket, drámákat, tanulmányokat, cikkeket egyaránt írt. Az akkori társadalmat ábrázoló műveket a magyar történelmi tárgyú regények, a magyar történelmet bemutató munkákat az ókori életet föltámasztó re-

gényeposzok követték. Egész írói világa — maga vall erről — az Ormánság népi, földrajzi, történeti és társadalmi talajából sarjadt és teljesedett ki. Mert ha nem az Ormánságban született is, az emberré és íróvá válás szempontjából legfontosabb éveit itt töltötte, itt szívta magába azokat az élményeket, amelyek elbeszélések, regények, drámák, cikkek sorozatában formálódtak kezén művészetté. Itt találkozik Bőbék Samuval és Piókás szülével, novellái (*Bőbék Samu búcsúja, Szép Zsuzska, József, az ács, Rókatánc* stb.), kisregényei (*Feketevíz, Szakadékok, Futótűz, Tavaszi fagy* stb.), híres drámái (*Földindulás, Végrendelet* stb.) hőseivel. Itt ismeri meg a nyelvet, amelynek archaikus izeivel színezi magyar történeti tárgyú regényeit (*Julianus barát, A vas fia, Boldog Margit* stb.). És itt érik azok az élmények, amelyek a mitikus időben játszódó vagy bibliai tárgyú regényeibe is belekerülnek (*Új ég, új föld, Az égő csipkebokor, Én vagyok*).

A felnőtt író gyakran visszajár az Ormánságba. Meglátogatja a kákicsi lelkészt, *Kiss Gézát*, „testvérbarátját”, a Vajszlón élő Simon Dezsőt. Különösen emlékezetes 1934-es útja *Bajcsy-Zsilinszky Endrével* és *Talpassy Tiborral*, amikor azért hívja a jeles politikust Baranyába, hogy föltárja előtte az egyke társadalmi gyökereit. Ebből az élményből születik *Baranyai utazás* című írása, a magyar szociográfiai irodalom egyik korai és nagyhatású alkotása.

Utoljára 1961 nyarán látogat az Ormánságba. Ekkor már súlyos beteg, tudja, hogy soha többé nem fogja látni a tájat. Elbúcsúzik gyermekévei színhelyétől. Ebből az élményből is írás születik, a *Második baranyai utazás*, ami könyvalakban etnográfussá érett fiának, *ifjú Kodolányi Jánosnak* az Ormánságról szóló néprajzi tárgyú tanulmányával együtt jelenik meg először közös kötetben.

Kodolányi okkal mondta lelki-szellemi szülőföldjének az Ormánságot. De az író, aki ki-méletlenül „kiírta” rokonait, ismerőseit, családtagjait, a környezetében történt, látott-hallott eseményeket, akinek műveiben az olvasó a maga életének — gyakran az írói ábrázolás eszközével, a túlzással, a fölnagyítással bemutatott — jellegzetességeire ismert, nemigen számíthatott életében a ragaszkodás és a tisztelet, a hála és a szeretet megnyilvánulásaira. El kellett telni némi időnek, hogy a közösség, a falu viszonszeresse messzire szakadt, híressé vált fiát, hogy a táj, amely fölnevelte és szárnyra bocsátotta, fölháborodás, megbotránkozás

és duzzogás nélkül befogadja és büszke legyen rá.

★

A nagy történelmi fordulat utáni években, amikor a szomszédos Sellye egy időre járási székhellyé lépett elő, Vajszló élete megrekedett, elszintelenedett, visszafejlődött. Amikor Kodolányi 1961-ben elbúcsúzott gyermekévei tájától, ezzel a holtág-élettel találkozott. A hajdan állatvásáraitól híres falu a bezárt kapuk mögé húzódott, a mozgalmas utcák elnéptelenedtek, az emberek az elköltözés lehetőségét latolgatták. Később megszűnt a sellyei járás. Az új járási székhely, Siklós, amelyhez a falu ma tartozik, messzebb fekszik, de talán éppen ezért a Sellye pénzt, embert, erőt elszívó hatásától, ölelő karjából kiszabadult Vajszló élete megélné, fölfriessült.

A falu lakóinak száma csaknem eléri a kétezeret. Egészen pontosan: az 1980. január 1-i népszámláláskor 1873 volt. Vajszló a településfejlesztési tervek nyelvén „kiemelt alsófokú központ”, s a közigazgatási összevonások során hozzácsatoltak számos környékbeli kisebb falut, úgynevezett „egyéb települést”. Ezek: Hircs, Kemse, Luzsok, Páprád, Piskó, Vejti, Zaláta — lélekszáma mindegyiknek négyszáz alatt marad, de Kemsének például csak 124 lakója van. Ormánság az ország egyik jellegzetes, aprófalvas települése. A közigazgatási összevonás, lehet, hogy jót tesz a kiemelt, központi fekvésű, nagyobb falunak, de egészen bizonyos, hogy a körzetesített települések életét visszaveti, a legtöbb esetben sorvadásra, lassú pusztulásra ítéli.

Vajszlón a termelőmunka fő ágazata természetesen a mezőgazdaság: a faluban *Zöldmező* néven — úgy mondják — jól működő termelőszövetkezet fogja össze az embereket. A gépek jelenléte, az ipari munka sajátosságai ma már nemcsak a mezőgazdaságban figyelhetők meg; a kifejezetten ipari üzemek is megjelentek a faluban. A Ganz Villamossági Művek alkatrészgyárának helyi gyáregységében mintegy háromszáz ember dolgozik. Ipari jellegű tevékenység folyik az erdőszet fűrészüzemében. Nemrég kezdődött meg a termelés a Szentlőrinci Állami Gazdaság kihelyezett burgonyafeldolgozó üzemében. . . Ezek a munkahelyek mágnesként vonzzák a környékbeli embereket, az üzemek új építkezéseket igényelnek, a társ-községekből behúzódó lakosság új családi házakat emel. A község most épít új orvoslakást és rendelőt.

Vajszló ma ismét gazdasági, közigazgatási, kereskedelmi központ. A Pécsre vezető út mellett hatalmas, városba illő ABC áruház kirakatai kínálják a portékát. Vajszlón még a nem vásár- és piacnapokon is érdemes a kereskedőknek sátrat verni. Amikor ott jártam, keddi nap volt, hideg téli szél fúj, de a katolikus templom előtt a téren több sátorban ruházati holmikak árultak. Azt mondták az eladók: minden héten egyszer kirakodnak. „Vajszlóra érdemes eljönni, itt van pénz az emberek zsebében.”

A helyi gazdasági élet eredményei, a fejlődés, az egyéni jómód jelei nyilvánvalók, s ezek gyorsabban is, jobban is mérhetők, szembeötlők. A falu művelődési arculata, a kultúra ügye rejtettebb, bonyolultabb, szeplősebb is — ahogy a közkeletű, elkoptatott szóval az illetékesek jellemzik: ellentmondásosabb. A fény és az árnyék itt együtt van jelen.

Járjuk végig a művelődés vajszlói „műhelyeit” is!

*

A harkányi út mellett az erdőgazdaság épületét, a Kodolányi-család lakását először akkor láttam, amikor a falak között még az erdészeti hivatal működött, és a hajdani lakószobákból munkásszállást és a nyugatnémet vadászoknak vendégszobákat alakítottak ki. Az udvaron ugyanazokat a zöldcsuhás fenyőket hajtogatta a szél, amelyeket talán még a múlt század végén ültettek, és amelyeknek szavát a diák Kodolányi is hallgatta. A hetvenes évek elején előbb a munkásszállást szüntették meg, aztán fölépült az udvaron egy új lakóház, és akkor az erdészet irodája is kiköltözött az épületből.

A folszabadult szobákban előbb a községi könyvtárat rendezték be. A nagyobb teremben helyezték el szabad polcokon a könyveket, ez lett a kölcsönző; a belső, kisebb teremben a folyóiratoknak, a televízióknak, a rádióknak jutott hely, s ezt amolyan olvasóteremnek használták. A könyvtár új bútorokat kapott, műbőrrel behúzott fotelokat, sárgára pácolt polcokat, fényesre politúrozott asztalokat. A könyvtárhoz apró előtér, raktár és mosdóhelyiség csatlakozott. Az avatás után a könyvtár csakhamar fölvette az író nevét, s a család ajándékként az író arcképe került föl a falra. Az új könyvtáros — a megyei könyvtár vezetőivel történt részletes megbeszélés alapján — hozzáfogott Kodolányi régi, első kiadású és új műveinek a gyűjtéséhez. Megbízást adott a

pécsi és más városok antikváriusainak, hogy figyeljék és tegyék félre számára az író műveit. E könyveket külön polcon helyezték el, és a buzgalom kezdetben olyan nagy volt, hogy olvasásukat csak helyben engedték meg, vagyis Kodolányi falujában, Vajszlón éppen az író műveit nem vihették haza az olvasók. Később engedett a szigor, megszorodtak Kodolányi művei is, sőt az íróra vonatkozó irodalmat, cikkeket, emlékezeseket, könyveket is gyűjteni kezdte a könyvtár. A munkához segítséget adott a megyei könyvtár gondozásában megjelent, Kodolányiról szóló ajánló bibliográfia is. Főként a fiatalok jártak ide olvasni, mert amikor megnyílt a községi könyvtár, a korábbi iskolai könyvtárat megszüntették, illetve a községi könyvtárba olvasztották. Néha ismeretterjesztő előadást, rendhagyó irodalomórát, szakköri foglalkozást, Kodolányiról szóló beszélgetést is rendeztek a könyvtárban.

Nem írok le számokat, adatokat a könyvtármány nagyságáról, a forgalomról, a kölcsönzés sűrűségéről, a beszerzés lehetőségeiről, a költségvetés tételeiről, ezek mindig egyszerre túl sokat és túl keveset mondanak. A könyvek számánál, a könyvtári adatoknál fontosabb az emberi tényező. Azt szoktam mondani: egy könyvtár olyan, amilyen a könyvtáros. Csupán egyetlen adatot emelek ki: az elmúlt három évben négy főfoglalkozású személy kezelte a könyvtárat. A közelmúltban kétszer jártam Vajszlón, mind a két alkalommal éppen átadás, leltározás miatt volt zárva a könyvtár. A négyeszi váltás akkor is sok, ha tudom, hogy egyikük — az elején és most újból — kétszer foglalkozott a könyvtárral. A helyzetet nehezíti — s innét az óvatos fogalmazás: „személy”, „kezelte”, „foglalkozott” —, hogy egyiküknek sem volt, illetve ma sincs megfelelő szakmai képesítése, főiskolai végzettsége. Miért van, hogy ügyvédi munkát csak jogász végezhet, a tanács pénzügyi költségvetésének megtervezését szakemberre bízzák, de egy kétezer lelkes község könyvtárának kezelésére a továbbtanulás pusztá ígéretével — és be nem vasalásával — is alkalmaznak valakit?

A Kodolányi-család hajdani lakásában és a folszabadult irodai szobákban 1979-ben, az író születésének nyolcvanadik és halálának tizedik évfordulóján megnyílt a vajszlói állandó Kodolányi-kiállítás.

Kevés olyan vidéki irodalmi múzeumunk, írói emlékházunk van, ahol kizárólag korabeli bútorok emlékeztetnek a hajdani életre, ahol eredeti tárgyak őrzik az ott lakók kezének érin-

A Feketevíz, az Ormánság folyója

tését. A legtöbb helyen be kell érünk másolatokkal, reprodukciókkal, az eredetire utaló, csak hasonló, a legjobb esetben vele egyidős emlékanyaggal. A család elköltözésekor a Kodolányi-bútorok is elkerültek Vajszlóról, de csaknem teljes épségben megmaradt a hajdani erdészeti hivatal berendezése. Két világháborút vészeltek át ezek a bútorok. Megmaradt a hatalmas páncélszekrény, a mechanikus számológép, az álló íróasztal, az irattartó szekrény, a tűzifatartó, megmaradtak a Monarchia idejéből származó, a Kodolányi apja által használt régi kincstári bútorok, a barnára festett asztalok, székek, fogasok. Hogy milyen volt nálunk a századfordulón egy vidéki erdészeti irodája, ma Magyarországon egyedül itt tanulmányozható. . . Kodolányi Vajszlón játszódó regényeiből, főként a *Vizválasztóból* és ön-életrajzából, a *Süllyedő világból*, a hihetetlenül pontos és realista leírásokból még a tárgyak helyét is rekonstruálni lehet: hol függött apja duplacsövű vadászfegyvere, hol lógott a kutyakorbács, hol húzódtott a padlón az ablak és a cserépkályha között az a sáv, amelyet le-föl sétáló apja koptatott ki.

A föllelt eredeti bútorokból, az író örökösei és tisztelői által ajándékozott tárgyakból, valamint saját gyűjtéséből a pécsi Janus Pannonius Múzeum rendezte be az emlékházat. Kint az udvaron az ősi fák állnak, amelyek alatt az író valaha megpihent, bent a termekben az eredeti néprajzi tárgyak a hajdani emberi környezetet, az ormánsági nép életét idézik. Kodolányi műveinek első kiadása, a művekről írt kritikák, a megsárgult újságok és folyóiratok az író munkásságára emlékeztetnek. Töltőtolla, szemüvege, sapkája, vasúti igazolványa, mindennapi életének eszközei. Külön hangsúlyt kapott a tárlókban az Ormánsághoz, Baranyához, Pécshez, a Janus Pannonius Irodalmi Társasághoz fűződő szálak bemutatása: dedikált könyvek, a *Sorsunk* című folyóirat példányai, fényképek.

Amióta megnyílt a vajszlói Kodolányi-emlékház, sok idegen megfordult az ormánsági faluban. Gyakoriak a Harkányból, a gyógyfürdőhelyről átránduló vendégek is, Pécsről az IBUSZ szervezésében külön autóbusz és szakavatott vezető hozza az ormánsági túra résztvevőit. Nem kevesen vannak a magános látogatók, a vonattal, személyautóval érkezők. *Gelencsérné*, az emlékház őre a megnyitás óta vezeti az adatokat. Három év alatt — 1980-ban, 81-ben és 82-ben — csaknem hatezren, átlagosan havonta mintegy százötvenen tekintették meg az emlékházat. Amióta Sellyén föllevenítették az ormánsági napokat, a helybeliek és a szülőföldről elszármazottak, a vidék múltja iránt érdeklődők immár programszerűen keresik föl a tájat és a vajszlói kiállítást.

Illyés Gyula ezt írta a vendégkönyvbe: „Kodolányi János a mi író-csoportunknak egyik legharciasabb, legharagosabb tagja volt a nép és a nemzet védelmében. A magyar szellem erejét bizonyítja, hogy ilyen „úri” környezetben is ilyen nép-pártivá nevelődött.”

Aki a vajszlói Kodolányi-múzeumba lép, nemcsak gondosan berendezett kiállítást, valómásos erejű tárgyakat, hiteles környezetet talál. A látogatást, az utazást megőrzésre érdemes emlékekkel is gazdagabbá teheti. Kodolányi két hosszabb szociográfiai írását, az 1934-es „első” és az 1961-es „második” *Baranyai utazást* közös kötetben megjelentette a Baranya megyei Tanács. Az kellene persze, hogy a teremőr ne csak külön kérésre vegye elő a könyvet, hanem állandóan az asztalon legyen. Jó volna, ha a kiállított tárgyakról, a múzeumi enteriőrrel képeslapokat lehetne vásárolni. Talán azon is gondolkodni kellene, hogy az egyik teremben évenként változó, friss kiállítási anyagot mutasson be a fenntartó múzeum.

„Mindent, ami szép és ami feledhetetlen, és mindent, ami visszataszító és elfelejteni meny nyire jó volna, ott ismertem meg. . .” — mondta Kodolányi élete végén gyermekora tájáról. Szellemi-lelki szülőföldje ma az ő megismerésének is forrása, írói munkássága, művészi világa birtokbavételének a színtere és lehetősége.

Ismerik-e Kodolányi János nevét azok a fiatalok, akik ma Vajszlón élnek? — ez a kérdés foglalkoztatott, amikor beléptem az általános iskola kapuján. Valaha két felekezeti — református és katolikus — elemi népiskola működött a faluban. Vajszlón ma nyolcosztályos körzeti iskola van, és hat-nyolc környékbeli községből is ide járnak a felső tagozatos diá-

**Az Athenaeum kiadásában megjelent
Kodolányi-sorozat egyik kötete**

kok. Csaknem félezer gyerek tanul a vajszlói iskolában. Nemrég bővítették az épületet új, udvari, emeletes szárnyal. Az iskolában harmincnégy pedagógus dolgozik, a nevelők kétharmada Vajszlón lakik. Amikor megnyílt a szépen berendezett községi könyvtár, az iskolai könyvtár anyagát becsomagolták, és átvittek oda, az iskolában csak egy szekrényre való lexikon és néhány kézikönyv maradt. Ezért aztán ma az iskolának külön könyvtáros tanára sincs, aki a tanulók olvasmányait irányítaná, könyvkölcsönzésével foglalkozna.

A vajszlói általános iskolában két nyolcadik osztály működik. Mindkét osztályban *Turós Lászlóné* tanítja a magyar irodalmat. Fialat, jóképességű nevelő, a szükséges iskolai munkán túl is feladatokat vállal: részt vett Baranya földrajzi neveinek gyűjtésében, a gyűjtés adatainak ellenőrzésében, és vezeti az iskola színjátszó-szakkörét, a megye egyik legjobb öntevékeny diákegyüttesét.

A VIII/A osztályba nyitottunk be. Huszonkét tanuló: tíz fiú és tizenkét lány volt jelen. Tizenketten vajszlóiak, tizen a környező falvak valamelyikében, Piskón, Luzsokon, Angyalócon, Hircsén, Páprádon fekszenek le este. Papírlapot adtam a tanulóknak, és azt kértem, hogy a rajta szereplő kérdésekre névtelenül válaszoljanak. A kérdések sorrendjében összegeztem és értékelem a válaszokat. Ellenőrző vizsgálatként egy városi, pécsi gimnázium első osztályával — tehát a vajszlói diákokkal nagyjából azonos korú fiatalok között — is elvégeztem a fölmérést. Ott harminc lány válaszolt a kérdésekre. Közülük tizenketten pécsiek, tizennégyen valamelyik baranyai faluból valók, négyen pedig más megyebeliek. A rájuk vonatkozó adatokat zárójelben közlöm.

Az első kérdések a tágabb helyismeretet — ez is a Kodolányi-ismeret része — tudakolták.

1. Hány lakosa van ma Vajszlónak? — Megközelítően helyes választ — kb. kétezer — mindössze ketten adtak, három-négy ezerre tizen tették, nem válaszolt kilenc; viccelt vagy egy nullával többet írt, akinél harmincezer szerepelt a papíron. (A pécsi diákok közt természetesen még nagyobb a tévedés. Itt a válaszadók fele „nem tudom”-mal felelt, a többiek három-négy-öt ezerről beszéltek, egyetlen — vajszlói — tanuló adott helyes választ.)

2. Melyik utcában laksz? 3. Ki vagy mi volt az, akiről vagy amiről az utca nevét kapta? — A két kérdés egymást egészítette ki. Vajszlón tizenkét válaszadó ismeri Kossuth, Móricz Zsigmond, Rákóczi, Petőfi, Batthyány nevét,

a Fatelep, az Orgona, a Fő utca eredetét. Tizen nem adtak helyes választ: hallgattak, azaz nem tudták megmondani, ki volt Kossuth, Batthyány, vagy honnét kapta nevét a Kolozsvári utca. Olyan is akadt, aki azt írta: „Kossuth nagy hadvezér volt.” (Pécsen csupán a válaszok egyharmada rossz vagy nem értékelhető. Egy tanuló írta: Fáy András „1919-es veterán volt”. A többség ismeri az utca névadóját. Még Endresz György kilétére is helyes válasz született.)

A következő kérdések a szűkebb Ormánság-ismeret után kutattak.

4. Mi a bikla? — A vajszlóiak kétharmada helyes választ adott; nem válaszolt, vagy rossz választ adott („felykendő”!) a diákok egyharmada. (A harminc pécsi diák közül csak három — egytized — válaszolt helyesen, kilenctized viszont nem tudja, mi a bikla, vagy azt gondolja: „mezőgazdasági munkaeszköz”.)

5. Mi a fejfa? — A válaszokban ugyanolyan fogalomzavar érhető tetten Vajszlón is, Pécsen is. Legalább a „halott”, a „sír” és a „fa” szó jelentéséhez kapcsolódó választ adott Vajszlón kilenc tanuló, nem válaszolt három, és bizonytalan, rossz választ adott („kereszt”) tíz. (Pécsen a tanulók egytizede válaszolt helyesen, egyharmada nem ismeri a szó jelentését, s a többség itt is a „kereszt”, a „sírkő” fogalommal téveszti össze.)

6. Írd le egy magyar — lehetőség szerint ormánsági — népdal szövegét! — Itt is a vajszlóiak a tájékozottabbak. A tanulók fele idézett népdalszöveget, többen valódi — persze már iskolában tanult, de legalább tanult! — ormánsági népdalt is ismernek. (Pécsen

rosszabb az arány: itt csak a válaszadók egyharmada tudta leírni valamelyik népdal négy sorát.)

Az utolsó — hetedik — kérdés így szólt: Ki volt Kodolányi János? Mikor élt? Mivel foglalkozott? Mit tudsz róla? — Vajszlón a huszonkét tanuló közül nem válaszolt vagy rossz választ („költő”) adott hét, a tanulók egyharmada. Értékelhető választ adott a tanulók kétharmada: ketten csak azt írták: író; négyen tudták, hogy Vajszlón élt; öten megemlítették, hogy a faluban múzeuma van; és négyen valamelyik művének címét is tudták idézni: *Boldog Margit*, *Feketevíz*, *Julianus barát*, *Az égő csipkebokor*. (A harminc pécsi diák közül tizenhárman nem hallották még az író nevét; tizenketten azt válaszolták, hogy író, alkalmanként megtoldva azzal is, hogy a huszadik században élt; igazán jó választ öten adtak: akik tudták, hogy Vajszlón múzeuma van, vagy valamelyik könyvének címét említették, vagy aki — egyetlen tanuló — olvasta is művét.)

Végül a kultúra vajszlói műhelyei közül a művelődési házat kerestem. Az iskolában azt mondták: — Itt ül a tanári szobában. — Hogyhogy ül? — kérdeztem. Aztán megmagyarázták: a vajszlói művelődési háznak van igazgatója, de Vajszlónak művelődési háza nincs. A sebtében előkerült igazgató, *Farkas Györgyi* elmondta: — Itt az iskolában, a tanári szobában kaptam helyet, hogy legalább valahol le tudjak ülni, hogy telefon közelében legyek, és írógépen levelet írhattak. Az elmúlt évben még költségvetése se volt a művelődési háznak. — Rendeznek valamit? — kérdeztem a fiatal, csinos igazgatónőtől. — Nemrég volt egy előadás az ifjúkori bűnözésről. — És? — Legközelebb Kálmán Imre-est lesz. Árurom már a jegyeket. . . — Aztán? — Az épületet le fogják bontani, mert összedől. A tetőszerkezet életveszélyes. Terv van, hogy fölépül az új művelődési ház. — És addig? — Az épület alatt működik a pinceklub. A KISZ-tagok járnak oda. Van diszkó. . . — Valamilyen szakör? — Az alsótagozatosoknak (!) volt helyismereti. De most nincs. — A felnőtteknek? — Á. . . Illetve van a *Tömös Mihó László*. Boltvezető a ABC-áruházban. Ő szokott olyasmivel foglalkozni, hogy Ormánság meg Kodolányi. . .

Unszolásomra megnéztük a községi művelődési házat. Gyalázatosan fest. Udvarát fölverte a gaz, üvegcserepeken, építkezésből maradt törmelékhalmonokon keresztül jutottunk az ajtóig. Vaspántos, lelakatolt ajtó, vasrácsos ab-

lakok, bevert ablakszemek, törött sörösüvegek. A dermesztő hidegben, a jéghideg falak közt mégis élet mutatkozott. Az ablakon bevetődő téli nap sárga fénytócsájában kucsmás, bundás férfi topogott, karjaival mellét és hátát csapkodta.

— Hát ez az úr? — kérdeztem az igazgatónőtől.

— Ő az Ottó.

A férfi hozzánk lépett, kezét nyújtotta. A művelődési ház, a valamikori vajszlói nagy-kocsmá nagytermében — „színháztermében” — álltunk. Bútorok sehol, ujnyi vastag por a padlón, összerontott, fölhasított gyomrú, kibebelezett szinpad. (Most értettem meg Turós Lászlónét, miért panaszkodott: „A megye legjobb iskolai színjátszó csoportja vagyunk, de nincs hol próbálni.”) A nagyterem sarkában fényképezéshez alkalmas eszközök, falra irányított, tányér alakú reflektorok, háromlábú állványon csillogó fényképezőgép, előtte ütökopott bársonyszék. Mintha valamelyik neorealista olasz film díszletei közt állnánk.

— Talán dokumentumfilm készül? — mutattam körbe.

— Igen, fényképezünk, fényképezgetünk, de ebből nem lesz film. Nekünk nincs Lollobrigidánk. . . — válaszolt a férfi. Aztán elmondta, hogy minden héten, télen-nyáron egyszer átjön autójával Sellyéről, keddi napokon, kipakolja csillogó műszereit, és reggel kilenc órától tizenegy óráig várja a vajszlói kuncsaftokat. — Vajszlón ugyanis nincs fényképező kolléga — fűzte hozzá magyarázóan.

— Akkor maga vándor fotográfus! Egy valóságos fényképész Albert Schweitzer az afrikai őserdőben. . .

— Ne tessék viccelni! Ezért a teremért én bérletet, szép pénzt, havonta kétszáz forintot fizetek. És igen sokan járnak hozzám. Komoly szükségletet elégíték ki. Az előbb ment el egy kislány. Az édesanyja azt kérte, hogy a farsangi jelmezben fényképezem le.

— Itt? Farsangi jelmezben? Minusz tíz fok hidegben?

— Nem itt, kérem. Amig átöltözött, bekéretőztünk a szomszédos óvodába. . .

Becsukom a jegyzetfüzetemet.

Kodolányi János nyomában jártam az Ormánságban, az író eleven emlékét kerestem Vajszlón. S végül olyan nyers életdarabot, a valóságnak olyan szeletét találtam, amely ma is egy Kodolányi-hitű és indulatú író tollára méltó.

Tüskés Tibor